

Apie tris Baltijos šalis: kaip *dainuojanti opozicija* virto *Dainuojančia revoliucija*

AUSTĖ NAKIENĖ

Knygoje *Dainos galia*¹ latvių kilmės mokslininkas, Vašingtono universiteto profesorius Guntis Šmidchenas aprašo Baltijos šalių nacionalizmo raidą, tautinių giesmių, dainų ir valstybinių himnų kūrimo istoriją, taip pat ir naujaisiais laikais plačiai nuskambėjusį reiškinį – taikų nepriklausomybės siekimą 1988–1990 m., kartais vadinamą *Dainuojančia revoliucija*.

Pasak autoriaus, Baltijos šalių tautos apie save pasauliui pirmąkart prakalbo XVIII a. pabaigoje, kai jų liaudies dainos buvo paskelbtos Johanno Gottfriedo Herderio rinkinyje *Volkslieder*. Tai irgi buvo savotiška Dainuojanti revoliucija, nes anuomet šios tautos gyveno kitų valdomos, o J. G. Herderio parinkti liaudies posmai išsakė paprastų žmonių nuoskaudas, patiriamas, kai reikia atsisakyti pažado „rudenėlį vesti“ ir išjoti į karą, kasdien eiti baudžiavą, sunkiai dirbti, kai galima tikėtis tik „saulelės motulės“ ir „mėnesėlio tėvelio“ užtarimo. Šiame rinkinyje lietuviai, latviai ir estai atsiskleidė kaip švelnios, vienovėje su gamta gyvenančios tautos, eilijuojančios ne apie karą, o apie meilę. Jų dainose buvo juntama ir vidinė tvirtybė, savojoje žemėje gyvenančių ir savąsias tradicijas puoselėjančių žmonių gebėjimas priešintis priespaudai, neprarasti orumo.

XIX amžiuje lietuvių, latvių ir estų nacionalizmo formavimąsi veikė kaimynų – suomių ir lenkų nacionalizmas, tačiau didžiausią poveikį darė vokiečiai (p. 69). Tai atsiskleidžia ieškant tautos vienybę bei tautinę tapatybę išreiškiančių dainų bendrumų. Nacionalizmo ir jo poetinės raiškos raida Latvijoje ir Estijoje vyko panašiai kaip ir Mažojoje Lietuvoje, o Didžiojoje Lietuvoje eita kiek kitu keliu, čia sukurtose liaudies dainose galima įžvelgti savitų bruožų. Mūsų šiaurės kaimynų tautinės

1 Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*, Seattle, WA & London: University of Washington Press, 2014. – 446 p.

dainos buvo artimos liuteronų bažnytinėms giesmėms, panašus asmeninis santykis su Dievu jose buvo pakeistas tokiu pat santykiu su tėvynės kraštovaizdžiu, gimtąja kalba ir tauta (p. 73). Tokia yra poeto Johanno Voldemaro Jannseno sukurta tautiška giesmė „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“; ilgainiui tapusi Estijos valstybės himnu. Šiame kūrinyje Tėvynė, panašiai kaip ir Viešpats, yra ja tikinčio ir jai pasišventusio žmogaus laimė ir džiaugsmas, jam nėra gražesnės šalies už Tėvynę, tikėjimas ja niekada neišblės, meilė Tėvynei ir pasiaukojimas išliks iki pat mirties.

Latvių valstybiniu himnu tapusi tautinė giesmė „Dievs, svētī Latviju“ buvo sukurta Karlio Baumanio pagal Didžiosios Britanijos himno pirmavaizdį, tačiau joje negarbinamas joks valdovas, neminimi valstybei grasinantys priešai (p. 87). Tai kingame himne tikimasi, kad valstybę apgins aukštesniosios jėgos, prašoma Dievo globos. Toks himno pradžioje skambantis įsitikinimas primena Martyno Liuterio sukurtą giesmę „Tvīrčīausia apsaugos pilis yra mums Viešpats Dievas“:

Iš protestantiškos bendro giedojimo tradicijos išaugo ir pirmosios latvių ir estų Dainų šventės, kurias tiksliau būtų vadinti Giesmių šventėmis (pirmasis renginys – kelių parapijų jungtinio choro koncertas – įvyko 1863 m. Saremos saloje; jį suorganizavo liuteronų kunigas Martinas Kōrberis). Šventėse skambėdavo tos pačios religinės giesmės, kurios buvo giedamos bažnyčioje, ir poetų sukurtos tautinio atgimimo dainos (p. 81). Panašūs buvo ir Mažosios Lietuvos tautinio atgimimo veikėjo Vydūno rengti giedotojų susibūrimai.

Kita versmė, iš kurios tautinių dainų kūrėjai sėmėsi įkvėpimo, buvo senovės baltų mitologija. Kaip ankstyvasias tautines dainas, meninę kūrybą, o ne folkloro falsifikavimą G. Šmidchenas vertina Liudviko Rėzos sukurtas „mitologines dainas“; kuriose minimas Perkūnas ir kiti senovės dievai (p. 60). Reikia pasakyti, kad pristatoma knyga yra ne tik tautinių dainų poetikos studija, bet ir dainynėlis, nes joje pateikiami į anglų kalbą išversti žymiausių estų, latvių ir lietuvių tautinių dainų tekstai, tad kiekvienas besidomintis gali pats perskaityti ir pamatyti, kokia yra kiekvienos tautos savivoka, istorijos samprata, simbolika ir poetinė raiška.

Pirmuoju lietuvių tautiniu himnu tapo Mažojoje Lietuvoje sukurta daina „Lietuviais esame mes gimę“. Ją sueiliavo vokiečių kilmės poetas Jurgis Zauerveinas. O Didžiojoje Lietuvoje plačiai paplito Silvestro Valiūno 1823 m. sukurta baladė „Biruta“, kurioje derėjo liaudies dainoms ir literatūrinėms baladėms būdingos ypatybės. Šis patriotinis kūrinys rėmėsi romantiškai suvokiama legenda apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir vaidilutės Birutės susitikimą ir vestuves. Birutę poetas vaizdavo kaip paprastą, savo pačios austais drabužiais ir gintaro karoliais pasipuošusią mergaitę, tokia interpretacija reikšdamas anuo metu svarbias laisvės, lygybės ir brolybės idėjas (p. 68). Po kaimus skambanti „Birutos daina“ minima ir vėliau sukurtame Maironio eilėraštyje „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“. Jame galima rasti ir užuominų į J. Zauerveino eilėraščių: minimos tos pačios upės, kurių

vienam krante gyvena viena, o antram – kita tautos dalis. Taigi Maironis dainuoja apie visą tautą ir kelia tautinio pasididžiavimo jausmus ne tik piešdamas vaizdingus kraštovaizdžius ir girdamas gimtąją kalbą, bet ir primindamas vienijančią tautinių dainų tradiciją (p. 95).

Taip jau susiklostė, kad Nepriklausomos Lietuvos valstybiniu himnu tapo ne Maironio daina, bet Vinco Kudirkos sukurta „Tautiška giesmė“ – glausta lietuvių tautinio atgimimo simbolių santrauka, kur minima didvyriška praeitis, įsipareigojama tęsti ankstesnės valstybės istoriją, kur pabrėžtos modernių laikų vertybės – švietimas ir teisingumas, o pabaigoje paminėta labiausiai trokštama vertybė – vienybė (p. 98). Lietuvos himnas, palyginti su gretimų šalių, atrodo pats racionaliausias ir moderniausias.

XX a. pradžioje nacionalinio išsivadavimo judėjimas Baltijos šalyse iš kultūrinio virto politiniu, o 1918 m. buvo pasiektas ilgai lauktas tikslas – įkurtos nepriklausomos valstybės. Kovų dėl nepriklausomybės metais suvokta, kad laisvė reikalauja aukų, poetizuotas tėvynės gynėjų pasiaukojimas, didvyriškumas. Lietuvoje anuomet dažnai skambėdavo daina virtęs Maironio eilėraštis „Oi neverk, motušėle“, kuriame prisimenamas narsusis kunigaikštis Vytautas ir kilniais žodžiais apraudami bei išaukštinami žuvusieji už tėvynės laisvę (p. 121).

1920–1939 m. visose valstybėse tautinių dainų repertuaras vis gausėjo, nemaža dainų išpopuliarino vadovėliai, dainynėliai, vieši koncertai, taip pat ir tautinės mokyklos. Nepriklausomybės metais iškilmingos, daugybę dalyvių sutraukiančios Dainų šventės pradėtos rengti visose Baltijos valstybėse (pirmoji lietuvių Dainų šventė Kaune buvo surengta 1924 m.). G. Šmidchenas rašo, kad XX a. pradžioje lietuviai, latviai ir estai save suvokė kaip „dainių tautas“, tai buvo bendras jų moderniojo nacionalizmo įvaizdis (p. 103).

Didžiausias chorinio dainavimo malonumas – galimybė girdėti savo balsą skambant kartu su kitų balsais ir jausti, kad visi jie sudaro darnią keturbalsę harmoniją. Dainų šventėje ypač gera kartu dainuoti gimtąją kalbą, visiems išgyventi tas pačias emocijas. Dainavimo malonumas ir kuria tautinės vienybės pojūtį. Žmonės tėvynės meilę, prisirišimą prie jos gamtos išgyvena tarsi įsimylėjimą, stiprų romantišką jausmą (p. 207).

Šiandien atrodo keista, bet nė vienoje tarpukario Lietuvoje vykusioje Dainų šventėje neskambėjo Maironio daina „Lietuva brangi“; – tada ji nebuvo išskirtinė. Šios dainos grožis ir vienijanti galia išryškėjo vėliau – jau sovietiniais metais. Kai buvo uždraustas Nepriklausomos Lietuvos himnas, ši daina pamažu tapo neoficialiu himnu. Kad galėtų skambėti viešai, ji būdavo cenzūruojama: praleidžiamas trečiasis posmas, kuriame minimas Dievas (p. 180).

Įpusėjęs studiją, autorius aprašo skausmingai išgyventą 1940 m. Baltijos šalių okupaciją ir ankstesnių valstybingumo simbolių pakeitimą. Knygoje galima rasti

pateiktus ir išanalizuotus visų trijų okupuotų valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – himnus, parašytus pagal privalomą Sovietų Sąjungos himno pavyzdį, ir palyginti, kaip juose atsispindi idėjiškumas ir partiškumas. Žodis „tėvynė“, anksčiau reiškęs gimtąją šalį, dabar reiškė „plačiąją tėvynę“, kurioje klesti žemės ūkis ir pramonė, o joje gyvenanti liaudis apimta komunizmo idėjų ir optimizmo. Visuose himnuose priverstinai šlovinta okupacija ir diktatorius Stalinas: Lietuvos himne – jis idėjinis vadas, Latvijos – jis visų širdyse, o Estijos himne – tauta eina Stalino nurodytu keliu (p. 141).

Dainų švenčių tradicija tęsėsi ir sovietmečiu, visose Pabaltijo respublikose šventės vykdavo kas penkerius metus. Oficialiose programose skambėjo privalomi idėjiniai kūriniai ir kelios cenzorių leistos tautinės dainos, kurios buvo dainuojamos ypač nuosirdžiai. Pasibaigus programai, choristai dažniausiai dar nesiskirstydavo – padainuodavo kai kurias tautines ar mėgstamas liaudies dainas. Kiek laisviau pasirinkti dainas buvo galima ir žygiuojant šventinėje eisenoje. Visiems žinomos dainos – nebūtinai apie meilę tėvynei, dainuota ir apie bernelį, mergelę. Tokia yra bene žinomiausia latvių liaudies daina „Pūt, vėjiņi, dzen laiviņū“, taip pat lietuvių liaudies daina „Ant kalno mūrai, joja lietuviai“ (p. 105). Oficialiose švenčių programose demonstruota apsimėstinė meilė Partijai, Leninui, Tarybinei tėvynei, suvaidintas optimizmas ir tikėjimas šviesia ateitimi, o neoficialiose dalyse buvo reiškiami užslopinti tautiniai jausmai, tad tautiškumo raišką sovietmečiu galima pavadinti *dainuojančia opozicija* (p. 174).

Okupacijos metais žmonės buvo praradę viltį, jų meilė tėvynei buvo pasyvi. 1988 m. prasidėjusi Dainuojanti revoliucija juos sustiprino, atgaivino, žmonės patikėjo, kad viskas įmanoma, tik reikia nenuleisti rankų ir veikti (p. 247). Beje, metaforišką pavadinimą Dainuojanti revoliucija neprievartiniam masiniam judėjimui suteikė estų žurnalisto Heinzo Valko istorinė esė, kurią jis parašė grįžęs iš įspūdingo tautinių dainų vakaro.

Dabartinis revoliucinis procesas, kuris vyksta Estijoje, pasižymi intelektualia jėga. Priežastis turbūt ta, kad nedidelė tauta instinktyviai jaučia, kad nėra pakankamai galinga, kad revoliucijai sukelti tiesiog nėra reikiamo žmonių skaičiaus. Nelabai galima įsivaizduoti Estijos miestų gatves, pilnas riaušinių, barikadų, degančių automobilių ar kitų dalykų, būdingų didesnių tautų masiniams protestams. Tai ne mūsų kelias! Mūsų ginklas yra protas, ir iki šiol mes gerai juo naudojames...

Daina ilgą laiką buvo vienintelė legali priemonė, leidusi estams išreikšti jų mintis ir siekius. Keletą dešimtmečių viską išreiškėdavome dainuodami „Mano tėvynė, mano brangiausia“. Dainų švenčių tikslas buvo galimybė pajusti tūkstančių žmonių vienybę, išgyventi užburiantį šios iškilmingos dainos poveikį. <...>

O dabar, 1988 metų liepos 1 dieną, įvykęs estų tautinių dainų vakaras Dainų švenčių scenoje. Aš pasakyčiau, kad šis šventiškas susibūrimas panaikino kelis dešimtmečius

mūsų jaustą nusižeminimą ir savinieką. <...> Tauta, kuri išsiūbuoja revoliuciją dainuodama ir šypsodamasi, yra neiįprastas pavyzdys. Jos žmonės negali būti niekinami, žeminami ar – tai būtų visų blogiausia – kokio noras diktatoriaus vėl pasmerkti vergijai. Šie žmonės negali būti vėl pargriauti veidu į purvą. Jų taiki akcija rodo, kad jie turi teisę laisvai gyventi po savo tėvynės dangumi. Aš didžiuojuosi, kad esu vienas iš jų (p. 244–245).

Paskutinėje knygos *Dainos galia* dalyje aprašoma jaudinama Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimo istorija. Pasak G. Šmidcheno, Dainuojanti revoliucija visose trijose šalyse prasidėjo 1988 metų vasarą, kai iš esmės pasikeitė dainavimo prasmė ir simbolika. Estijoje tai įvyko roko koncerte, Lietuvoje – studentų chorų šventėje, o Latvijoje – folkloro festivalyje. Visuose šiuose renginiuose ankstesnį lojalumą didžiajai valstybei pakeitė aiškiai išreikštas nepriklausomybės siekis. Rezistencinį, politinį Dainuojančios revoliucijos pobūdį ypač aiškiai parodė virš dainininkų galvų suplevėsavusios trispalvės – Nepriklausomos Lietuvos, Latvijos ir Estijos vėliavos (p. 159).

Vilniuje trispalvės pirmą kartą buvo iškeltos minint birželio 14-ąją, masinių trėmimų dieną, o drąsiai ir atvirai suplevėsavu per liepos 1-ąją vykusią studentų chorų šventės „Gaudeamus“ eiseną (p. 160). Šventėje skambėjusių tautinių dainų prasmė taip pat pasikeitė – jos buvo suvokiamos kaip antisovietinės, išreiškiančios Sąjūdžio dvasią.

Kiekvienas, matydamas žmonių sambūrį ir virš jų galvų besiplaikstančių trispalvių jūrą, galėjo suprasti: Baltijos tautos atgimė, atgavo orumą ir pasiryžo atkurti valstybingumą. Jų pasirinktas kelias – taikus, neprievartinis politinis veikimas (p. 251). Įdomu, kad taikūs buvo netgi pankroko dainų žodžiai, nors šio stiliaus dainų muzika energinga, o tekstai paprastai būna aštrūs, ironiški, netgi pikti. Autorius cituoja lietuvių roko grupės „Antis“ dainos eilutes: „Keistoka mūsų kariuomenė – be ginklų ir vien tik jaunuomenė“, iš kurių galima suprasti, kad nepriklausomybės sąjūdžio kariai nusiteikę atkurti savo valstybę taikiai, be šūvių (p. 255).

Dainuojančios revoliucijos pakilimas buvo didieji Estijos ir Latvijos Liaudies frontų ir Lietuvos Sąjūdžio mitingai, kai entuziastingai buvo giedami susigrąžinti oficialūs nepriklausomų valstybių himnai, dainuojamos tuo metu sukurtos dainos. Aukščiausias taškas – 1989 m. rugpjūčio 23 d. įvykęs bendras trijų valstybių renginys „Baltijos kelias“ (p. 190). Radijo bangomis tada skambėjo ne tik estų, latvių ir lietuvių dainos, bet ir trikalbė daina „Bunda jau Baltija“, kurią drauge įrašė bendro tikslo siekusių šalių atlikėjai.

Beveik visų Dainuojančios revoliucijos dainų tekstuose reiškėsi tautiškas. Juose buvo poetiškai apibrėžiama tautinė tapatybė: bendra kilmė, kalba ir teritorija, apdainuojama istorinė misija siekti nepriklausomybės. Baltijos šalyse laisvė siejama su šviesa ir tiesa, tad ji – didžiausia vertybė (p. 312).

Sunkiausias Dainuojančios revoliucijos laikotarpis buvo tada, kai Lietuvoje beginkliai Parlamento, Televizijos bokšto ir kitų valstybinės svarbos objektų gynėjai susidūrė su specialiosiomis Sovietų Sąjungos ginkluotosiomis pajėgomis. Kai mirties grėsmė kiekvienam buvo realybė. Tuomet rami, susitelkusi, dainuojanti visuomenė tarsi užsiėmė savitaiga. Budrūs nepriklausomybės gynėjai apsupdavo valstybės įstaigas ir išgirdę pranešimus, kad į jas braunasi „nepatenkinta liaudis“, tai yra nepriklausomybės priešininkai, norintys pasilikti Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tokiais kritiniais momentais į žmones kreipdavosi, apie taikų pasipriešinimą kalbėdavo ir politikai; jie prašė susirinkusiuosius neprovokuoti konfliktų, išlaikyti ramybę ir vienybę (p. 302).

Dainuojančios revoliucijos banga ėmė slūgti, kai iškovota nepriklausomybė buvo apginta ir prasidėjo ilgas jos įtvirtinimas – įstatymų kūrimas. Čia cituojamas istorikas Egidijus Aleksandravičius, pasakęs: „Negali išdainuoti Konstitucijos“ (p. 194). Dainavimas padeda kurti tautinės vienybės jausmą, tačiau vien dainavimas nesukuria tautos. Tai suprato XIX amžiaus veikėjai – Baltijos šalių tautinio sąjūdžio pradininkai, tai suprantame ir šiandien, kai kuriame šiuolaikinę savo tautinę tapatybę.

Savito dainavimo tradicijai skirto tyrimo autorius atsiskleidžia kaip puikus istorikas ir kultūrologas, vienodai gerai išmanantis visų trijų broliškų valstybių nepriklausomybės siekimo istoriją ir kelis šimtmečius kauptą jų tautinių dainų repertuarą. Skaitydami šią knygą, ne tik šių šalių gyventojai, bet ir užsieniečiai gali suvokti ir pajusti, kokia gi dainingų tautų kultūra, nes mokslininkas ne tik pateikia tautinių ir liaudies dainų tekstų, bet ir juos išnagrinėja, atkreipia dėmesį į svarbiausias, labiausiai dainuojančius jaudinančias eilutes, leidžia skaitytojams tarsi patiems pabūti šventės ar revoliucijos aplinkoje ir išgyventi drąsinantį ir vienijantį dainų poveikį. Į tiriamą reiškinį įsigilinusio mokslininko dėka tikrai galima suprasti, jog paprastutėje dainelėje „Sėk, sesute, žalią rūtą, kad Lietuva laisva būtų“, kurią sausio 13-ąją aikštėje prie Parlamento dainavo pagyvenusios moterys, slypi didelė galia. Patriotinė daina nėra kardas, tačiau ji gali būti apsiginti padedantis skydas.